

С.А. Нестеренко, д-р екон. наук, професор
Таврійський державний агротехнологічний університет

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ У МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДАХ ЩОДО ОЦІНКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

В статті обґрунтовано соціально-економічну й геополітичну сутність продовольчої безпеки з точки зору її багаторівневості. Проаналізовано особливості продовольчої безпеки у рівневому – просторовому вимірі й досліджено основні критерії її оцінки.

Ключові слова. агропродовольчий ринок, продовольча безпека, забезпечення, життєдіяльність людини, продукти харчування, зовнішнє середовище

Постановка проблеми. Кожна країна має свої критерії, індикатори та засоби й методики оцінки продовольчої безпеки, визначає шляхи її забезпечення і, відповідно, розвитку власного аграрного виробництва залежно від загального соціально-економічного стану і особливостей національної економічної системи. Відтак, стан продовольчої безпеки країни визначається переліком існуючих загроз зовнішнього і внутрішнього характеру. Продовольча безпека держави – це захищеність життєвих інтересів населення, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу кожної окремої людини до продуктів харчування з метою підтримання її життєдіяльності [4]. Зокрема, світова продовольча криза у 2007-2008 рр. продемонструвала складність продовольчої безпеки у багатьох країнах світу. Це, до речі, довело апіорну необхідність щодо виваженої системи оцінки продовольчої безпеки держав і відповідно можливостей її координування й прогнозування. Виходячи з того, що забезпечення продовольчої безпеки є одним з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України [7], обрану тему дослідження можна вважати актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах ринкових трансформацій в аграрному секторі економіки України вітчизняна економічна думка виявляє підвищений інтерес до проблем продовольчої безпеки як важливої складової незалежності держави, дослідження питань залежності рівня продовольчого забезпечення від темпів зростання виробництва сільськогосподарської продукції,

ефективності торговельної політики, розвитку торговельних зв'язків суб'єктів агропродовольчого ринку та існуючих загроз для продовольчої безпеки країни від поширення генетично модифікованих і забруднених небезпечними речовинами продуктів харчування. Вагомий внесок у вирішення вищезазначених проблем зробили такі відомі вчені економісти: В. Власов [1], А. Гальчинський [13], В. Геєць [13], К. Кленнерт [6], П. Лайко [7], Б. Пасхавер [10], П. Саблук [11] та ін. Їх дослідження вказують на актуальність проблеми продовольчої безпеки як пріоритету агропродовольчої політики. Крім того, вони наголошують на необхідності: концептуального визначення поняття «продовольча безпека», вироблення і впровадження оціночних критеріїв визначення ступеня її забезпечення, підвищення рівня конкурентоспроможності.

На підставі вище сказаного можна стверджувати, що проблема продовольчої безпеки завжди залишається актуальною.

Формулювання цілей статті. Метою написання статті є обґрунтування якісних новітніх підходів щодо оцінки продовольчої безпеки держави за умов становлення й функціонування її в умовах світової ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Продовольча проблема відноситься до найважливіших глобальних проблем сучасності, і кожна держава намагається забезпечити достатній рівень продовольчої безпеки, враховуючі особливості економічного становища, рівень розвитку аграрного виробництва, можливості отримання сільськогосподарської продукції за рахунок імпорту. Рівень продовольчого забезпечення населення необхідними, якісними і безпечними продуктами харчування є особливо значущим показником, який слугує не лише соціально-економічним чинником, а й вважається стратегічним для формування соціальної стабільності і забезпечення економічного суверенітету держави та збереження найбільш цінного соціального ресурсу – здоров'я нації.

У загальному вигляді продовольча безпека – це певний стан економіки, при якому держава має продовольство в достатній кількості, а населення має можливість його придбати. Проблема тісно пов'язана з демографічними та екологічними факторами, розвитком виробництва забезпечується ресурсним потенціалом, раціональне використання якого, як і інших вкладень у власну економіку, дозволяє отримувати більш тривалий ефект у порівнянні навіть з дуже вигідними разовими торговими угодами.

Необхідність забезпечення продовольчої безпеки як складової економічної безпеки виникає в зв'язку із захистом державних інтересів,

таких, як соціальна стабільність, задоволення потреби в харчуванні, незалежність від імпорту, розвиток власного виробництва продовольчих товарів, створення резервних запасів для стабілізації продовольчого забезпечення. Головним критерієм продовольчої безпеки є здатність країни забезпечити населення продуктами харчування на рівні повного самозабезпечення.

Сьогодні практично не існує усталеного визначення категорії «продовольча безпека», методології, яка б дозволяла використовувати об'ємні дослідження стану територій для визначення факторних полів, які формують продовольчу безпеку, врахувати вплив розвитку економіки АПК на всі галузі економіки країни і збалансованість роботи підсистем АПК.

Продовольча безпека – це можливість держави забезпечити достатнє харчування всім громадянам при нормальних умовах і мінімально необхідне у разі крайньої потреби [4]. Існує кілька підходів до визначення поняття продовольчої безпеки.

Згідно з визначенням, яке дає В. Власов, «продовольча безпека – це система економічних, організаційних, технологічних, соціальних, екологічних та інших факторів, спрямована на стабільне функціонування агропромислового комплексу з метою задоволення населення різноманітними і конкурентоспроможними продуктами харчування за науково обґрунтованими нормами, створення необхідних страхових запасів і експорту надлишків продукції [1]. При цьому він вказує, що уразливість продовольчого постачання в разі ускладнень під час вступу окремих видів продовольства з імпорту повинна бути не більше 5-8% і це повинні бути ті продукти, виробництво яких не можливо в даних природних умовах.

Аналогічне трактування представлено і в Концепції економічної безпеки України, за якої «продовольча безпека» це стан захищеності населення країни від недостатнього харчування, особливо від голоду, і наявність у держави необхідних можливостей для цього.

Тому ми вважаємо, що науково коректним визначенням терміна «продовольча безпека» є наступне визначення: «продовольча безпека» – це здатність вітчизняного АПК виробляти і постачати на внутрішній ринок і в державні резерви продовольчі товари і ресурси в необхідному асортименті, в достатніх обсягах і належної якості з урахуванням соціальної структури населення і фактичного рівня доходів, що забезпечують їх фізичну і економічну доступність і продовольчу незалежність країни.

До загально-науково до цільових характеристик продовольчої безпеки в країні віднесені: рівень споживання населенням продуктів

харчування; обсяги власного виробництва продовольства; в якості спеціальної підцілі виступає зниження частки сімей і домогосподарств з недостатнім обсягом харчування по калорійності і збалансованості.

Зрозуміло, що система забезпечення продовольчої безпеки характеризується такими соціально-економічними критеріями, як виробництво продуктів харчування, реалізація (в т.ч. імпорт), придбання (розподіл) продовольства між соціальними групами населення з урахуванням їх доходів, споживання і відтворення, роль в забезпеченні якості життя.

Огляд світової економічної літератури показує, що при виборі показників оцінки продовольчої безпеки використовуються як загальні, так і специфічні методологічні і методичні підходи. Проте загальним підходом до визначення продовольчої безпеки є та обставина, що вона розглядається: відносно до території і до кожної окремої людини.

В цілому, в світі, соціальним комітетом із міжнародної продовольчої безпеки ФАО, що розробляє стратегічні і тактичні підходи до вирішення продовольчої проблеми на глобальному рівні, для оцінки її рівня використовується спеціальна методична база. Вона ґрунтується на семи основних показниках [4]:

Перший показник – загальні запаси в співвідношенні до можливого об'єму потреби ринку. Відображає відомості про загальні запаси в співвідношенні до можливого об'єму потреб ринку, визначаючи загальні тенденції споживання на наступний ринковий рік. Секретаріат ФАО зазначає, що для забезпечення продовольчої безпеки в світі запаси зернових повинні складати не менше 17-18 % від об'єму запасів на кінець поточного періоду.

Показник запасів зерна, рівний об'єму його двомісячної потреби, використовується як критична межа втрати продовольчої безпеки і стосовно її оцінки для окремої країни. В світовій практиці застосовується і інша критична межа – «критерій імпортової небезпеки», рівний 0,3. Він означає критичну частку імпортного продовольства на внутрішньому ринку.

Другий показник відносини поставок п'яти основних експортерів зерна до потреб в імпорті пшениці і кукурудзи. Показник призначений для вимірювання здатності п'яти основних експортерів зерна (Аргентини, Австралії, Канади, ЄС і США) задовольнити потреби країн-імпортерів пшениці і кукурудзи. Він відображає співвідношення між валовим виробництвом, імпортом і початковим запасом, з одного боку, і загальним внутрішнім споживанням з урахуванням експорту, з другого боку.

Третім показником є частка об'єму кінцевих запасів зернових основних експортерів пшениці, кукурудзи і рису по відношенню до загального використання цих видів зернових (внутрішнє споживання плюс експорт).

Четвертим показником вимірюються зміни у виробництві зернових в основних країнах-імпортерах зерна, порівняно з тенденцією і попереднім роком.

П'ятий показник – зміни у валовому виробництві зернових в країнах з дефіцитом продовольства унаслідок низьких доходів, що дозволяє іншим шляхом виміряти продовольчу безпеку в групі країн, які вважаються уразливими до коливань об'ємів поставок. В той же час, з урахуванням того, що виробництво зернових в Китаї і Індії істотно впливає на загальне значення, в шостому показнику ці дві країни опускаються.

Шостий показник відбиває зміни у валовому виробництві зернових в країнах з дефіцитом продовольства унаслідок низьких доходів без урахування двох країн – Китаю та Індії.

Сьомий показник призначений для порівняння експортних цін на основні види зернових [4].

Крім цього ФАО пропонує використовувати низку інших показників, а саме:

- А) у сфері продовольства, харчування і охорони здоров'я:
- частка недоїдаючого населення, в %;
  - число недоїдаючих (в мільйонах);
  - споживання енергії з їжею на душу населення (ккал/добу);
  - діти з дефіцитом ваги у віці до 5 років (середній і важкий ступінь), в %;
  - смертність серед дітей у віці до 5 років, в %;
- Б) у сфері економічного доступу і інтеграції:
- національний дохід на душу населення (доларів США);
  - ПКС, валовий внутрішній продукт на душу населення (ПКС в доларах США);
  - приріст ВВП на душу населення (%);
  - товарна торгівля (% ВВП);
  - зростання реальної торгівлі за вирахуванням зростання реального ВВП, в %;
  - загальний прями зарубіжні інвестиції (% ВВП);
  - зростання світової торгівлі і ВВП;
  - частки світових запасів зернових (зернові, пшениця, кукурудза, рис, в %);

– вартісний індекс імпорту базових продуктів харчування, в 1000 мільйонів доларів США;

– кількісний індекс імпорту базових продуктів харчування: зернових, м'яса, молочних продуктів, цукру, рослинної олії, жирів і насіння олійних культур.

Для оцінки і аналізу умов продовольчої безпеки і повноцінного харчування в конкретній країні необхідне, за нашою думкою, використання цілого ряду інших показників, що дозволяють відобразити різні рівні і аспекти проблеми, зокрема показники поширеності загальних захворювань, ВІЛ/СНІДу, смертність, внутрішні запаси тощо.

Крім показників критичної межі продовольчої безпеки країни її рівень може характеризуватися і ряд інших показників. До їх числа можна віднести: самозабезпеченість країни продовольством, незалежність продовольчого постачання країни і ресурсного забезпечення агропромислового комплексу від імпортних поставок; розміри статистичних і оперативних продовольчих запасів відповідно до нормативних потреб; рівень споживання найбільш життєво важливих продуктів харчування; рівень фізичної і економічної доступності продовольства для різних категорій населення; стабільність цін на основні види продовольства; якість і екологічність продуктів харчування.

За умов недосконалої економічної ситуації на території нашої держави, яка є загально визнаною у світі країною-житницею, маємо сенс казати, що остання група показників набуває особливої вагомості.

Тому рангуючі загальні підходи щодо методик оцінки продовольчої безпеки, пропонуємо згуртувати наведені вище показники у окрему групу так званих « економічних загроз внутрішньо державного характеру» й надати їм певних вагових коефіцієнтів, залежно від фактичного стану економіки країни, рівня життя населення, а також тенденцій розвитку аграрного сектору нашої країни.

Практично ми зазначаємо, що багато з означених позицій в умовах сьогодення здатне спричинити реальну загрозу продовольчій безпеці в Україні. Через те, ми вважаємо за потрібне розробити інтегральний ваговий коефіцієнт, який би враховував означену базу факторів, і застосовувати його при наймі у найближчі роки при оцінці продовольчої безпеки України на світовому ринку.

Фактично головним нормативно-правовим актом, який регламентує офіційне визначення стану продовольчої безпеки України є затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379

«Деякі питання продовольчої безпеки» – Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки [9].

Порогові значення індикаторів, що визначають межу, поза якою продовольча ситуація у країні вважається небезпечною визначатимуться окремим нормативно-правовим актом після набуття чинності Закону України «Про продовольчу безпеку». Перелік індикаторів та їх порогові значення наступні: добова енергетична цінність раціону харчування людини (2500 ккал); забезпечення раціону людини основними видами продуктів; достатність запасів зерна у державних ресурсах, економічна доступність продуктів харчування, (пороговим значенням індикатора, вважається його 60 % рівень); диференціація вартості харчування за соціальними групами; ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, а також продовольча незалежність за окремими продуктами [4].

Як ми бачимо, принаймні цінових (інфляційних) та екологічно-якісних індикаторів в повному обсязі наведений перелік не передбачає. Це обумовлює доречність поданої нами пропозиції методико-методологічного характеру щодо запровадження вагових підходів до індикаційної оцінки рівня продовольчої безпеки держави.

В даний час в Україні рівень продовольчої безпеки за різними оцінками становить від 65-75% (імпорт продовольства 25-35%). При цьому частка імпорту у великих мегаполісах країни досягає 50-60%, що майже не корелює із фактичною платіжною спроможністю населення тощо.

Відтак, до апріорної кількісної оцінки можна віднести критерії та показники визначення рівня забезпеченості продовольчої безпеки держави: економічні, соціально-економічні та політичні. Збереження і відтворення продовольчої безпеки в динаміці можливо за умови забезпечення інтенсифікації АПК і, відповідно, підвищення обсягів виробництва, однак навіть це є актуальних лише за умови фактичної купівельної спроможності населення країни, а відтак при відповідному рівні життя її населення.

Висновки. Відповідно до Стратегічних напрямів розвитку сільського господарства України на період до 2020 р. метою стратегії розвитку аграрного ринку та його інфраструктури є формування дієвих механізмів реалізації сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, що забезпечують розширене відтворення виробництва, своєчасне надходження та ефективну реалізацію збутовими каналами, а також доступність і достатність продуктів харчування для усіх верств населення. При цьому стратегічною метою визначено забезпечення продовольчої незалежності за окремими продуктами, а саме досягнення безпечного співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральному

виразі та ємністю його внутрішнього ринку.

З огляду на це вкрай актуальним є формування національної моделі продовольчої безпеки, яка б сприяла забезпеченню населення країни безпечними та якісними продуктами харчування, стабільності вітчизняного виробництва продовольства, обсяги яких були б достатніми для забезпечення продовольчої незалежності країни за умов доступності споживання для переважної більшості навіть не найзаможніших прошарків населення держави.

Бібліографічний список: 1. Власов В. Пріоритетні проблеми агропродовольчого розвитку/ В.Власов // Економіка України. – 2009. – № 3 (532). – С. 75-80. 2. Державний комітет статистики України Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> 3. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/l_158-2007-%D0%BF 4. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV (Редакція станом на 07.08.2015) [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/964-15. 5. Кропивко М.Ф. Методичний підхід до формування організаційно - економічного механізму державної підтримки розвитку сільського господарства / М. Кропивко // Економіка АПК № 11. – 2006. – С.8-11. 6. Кленнерт К. Продовольственная безопасность и полноценное питания Ответы на глобальные вызовы / К. Кленнерт // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www3.giz.de/imperia/md/content/antemet2008/portaliz/umweltundemaehrung/mssianfhs-reader.pdf>. 7. Лайко П.А., Бабієнко М.Ф., Бузовський Є.А. Продовольча безпека в Україні й світі / П.А.Лайко, М.Ф. Бабієнко, Є.А.Бузовський // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 8-14. 8. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2005. – № 6. 9. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки України, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 10. Пасхавер Б.И. Сучасний стан продовольчої безпеки / Б. И.Пасхавер // Економіка України – 2006. – № 4 с.43-50. 9. Официальный сайт Министерства экономики Украины: <http://www.me.gov.ua/> 11. Саблук П.Т. Аграрна реформа: стан і напрями розвитку / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2000. – № 4. – С. 6-8. 12. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004 – 2015 роки) 13. „Шляхом Європейської інтеграції” / Авт.кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін.; К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с. 14. Україна займає 52-е місце в Глобальному індексі продовольчої безпеки

[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrseeds.org.ua/ukraïina-zaimae-52-e-mistse-v-globalnomu-indeksi-prodovolchoï-bezpeki>

С.А. Нестеренко **Новейшие тенденции в методологические подходы к оценки продовольственной безопасности страны.** В статье обосновано социально-экономическую и геополитическую сущность продовольственной безопасности с точки зрения ее многоуровневости. Проанализированы особенности продовольственной безопасности в уровневом пространственном измерении и исследованы основные критерии ее оценки.

Ключевые слова: агропродовольственный рынок, продовольственная безопасность, обеспечение, жизнедеятельность человека, продукты питания, внешняя среда

S.A. Nesterenko. Latest trends in methodological approaches to assess food security. The need for food security as a component of economic security arises in connection with the protection of public interest, such as social stability, meet the nutritional needs independence from imports, the development of domestic production of food products, the creation of reserve stocks to stabilize food security. The main criteria of food security is the ability of countries to provide the population with food at complete self-sufficiency.

In accordance with the strategic directions of development of agriculture of Ukraine till 2020 the aim of the development strategy of the agricultural market and its infrastructure is to develop effective mechanisms of agricultural products and processed products, providing expanded reproduction of production, timely supply and effective implementation of marketing channels, and availability and adequacy of food for all the population. This strategic objective is ensuring food independence for certain products, namely achieving a safe ratio between the volume of imports of a particular product in kind and capacity of its domestic market.

Considering it extremely important to establish a national model of food security, which should contribute to providing the population with safe and quality food, stability of domestic food production, the amount of which would be sufficient to ensure food independence on conditions for access to the consumption of the vast majority of even the richest segments of population.

Keywords: agri-food market, food safety, security, human activity, food, environment

Стаття надійшла до редакції 05.06.2016 р.